

**İTİKADÎ MEZHEPLERDE İLAHIYYÂT VE NÜBÜVVET
BAHİSLERİNİN BÜTÜNLÜĞÜ SORUNU**

The Integrity Problem of Divinity and Prophethood's Issues
in the Faith Sects

Muzaffer BARLAK*

Öz

İslami düşünce ekolleri tarafından ortaya konulan görüşlerin tutarlı bir bütünlük içinde sunulması gerekir. Buna göre herhangi bir konuda belirtilen kanaat, başka bir konuda ifade edilen kanaat ile uyumlu olmalıdır. Husun-kubuh konusu İlahiyyât bahislerinde yer alan bir alt başlıktır. Nübüvvetin hükmü konusu ise nübüvvet bahislerinde yer alan bir alt başlıktır. İtikadî Mezheplerinden beklenen, bu konularda ifade edilen görüşlerin birbirlerini tamamlayıcı tarz-da ortaya konulmasıdır. Nitekim bu konuların ilki peygamberin işlevini ortaya koyarken ikincisi ise peygamberin gönderilmesinin gerekli olup olmadığı hususunu açığa çıkarmaktadır. Ancak üç büyük kelam mezhebi olan Mutezile, Eş'ariyye ve Mâtüridiyye'nin bu konular arasındaki bağlantıyı gereğince tutarlı bir süreç eşliğinde sunabildiğini ifade etmek güçtür. Bu bağlantıyı da içerecek mahiyette ilgili mezhep görüşlerinin tutarsızlıklarının veya uyumsuzluklarının giderilmesi suretiyle ilgili konularda güncel bir bakışın geliştirilmesi gerekli görülmektedir. Bu güncel bakışta ortaya konulacak olan ilah tasavvuru, Allah'ın ilkeli bir varlık olduğu düşüncesine dayanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İlahiyyât, Nübüvvet, Mümkün, Vacip, İlke

Abstract

The views put forward by the Kalam branches need to be presented in a consistent wholeness. According to this, the opinion expressed in any matter must be in harmony with the opinion expressed in another respect. The issue of Husun-kubuh is a subtitle taking place in the divinity issues. On the other hand, the subject of prophetic judgement is a sub-title that takes place in the prophethood issues. What is expected of the Kalam denominations is that the opinions expressed in these issues are to be put forward in a complementary manner. As a matter of fact, the first issue of these reveals the prophet's function, while the second reveals whether the prophet's being is necessary or not. But it is hard to say that the three major kelam sects, Mutezile, Ash'ariyya and Maturidiyya, can be presented a consistent process in accordance with the connection among these issues. It is also necessary to be developed an up-to-date view on the relevant issues by eliminating inconsistencies or incompatibilities of the relevant sectarian views. The god's imagination being revealed in this current view must be based on the idea that God is a principled being.

Keywords: Divinity, Prophethood, Possible, Wajib, Principle

* Yrd. Doç. Dr. Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
muzaffer_barlak@hotmail.com

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
10.10.2017	20.12.2017	30.12.2017

GİRİŞ

Kelam ekolleri veya Kelamcılar bu ilmin gayesi gereğince tarihin her döneminde, İslam itikadı açısından ortaya çıkan şüpheleri bertaraf etme mücadelesi yürütmüş, İslam itikadının sonraki nesillere duru bir halde aktarılmasına hizmet etmiştir. Bugün geldiğimiz noktada ise İslam itikadına yönelen başlıca şüphelerin nübüvvet inancı etrafında odaklandığı görülmektedir. Fen Bilimlerinde, Astronomide, Tıpta vb. diğer alanlarda insanlığın ulaştığı seviye ve artık iyice farkında olunan evrenin eşsiz bir düzen çerçevesinde işleyişini sürdürdüğü gerçeğinin, ateistik yaklaşımların gözden düşmesinde önemli derecede pay sahibi olduğu görülmektedir. Evrendeki her bir unsurun oldukça yetkin bir zihnin ürünü olduğunun belirginleşmesi ve üstün varlık kodlarıyla evrende boy gösteren bütün bu varlık elemanlarının birbirlerine vazgeçilmez kurallarla bağlı olduğunun anlaşılmasıyla birlikte artık ilahsız var olmuş bir evrenin veya ilah olmaksızın devam edegelen evrensel düzenin savunulabilir bir tarafının bulunmadığı oldukça yerleşik bir görüş haline gelmiştir.¹ Bu süreçte ateistik iddiaların, gerçekten de akıldışı birer yaklaşım ve hatta saplantısal birer inat olduğu düşüncesi önemli ölçüde kabul görmüştür.² Ancak bu yeni durum, tamamıyla kadim semavi dinlerin lehine bir gidişatı doğurmamış, aksine modern toplumun inanç dünyası açısından farklı bir yönelim olarak deistik düşüncenin³ revaç bulmasının önünü açmıştır. İlahsızlık düşüncesinin makul olmadığı tezinin sonucunda insanların Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi kadim dinlere yönelmesi beklenebilirdi. Fakat bu noktada ara bir form olarak karşımıza çıkan deizm düşüncesi, bir yandan ilah düşüncesine olumlu bakarak ateizmin soğukluğundan sıyrılırken diğer yandan ilahın dünya ve içindekilerle ilişkisine mesafeli durarak kadim dinlerin normatif yapısından azade bir bakış ortaya koymuş oldu. Ayrıca deistik yaklaşım, ilah düşüncesinin kabulü ile özellikle evren ve içindekilerin düzenle devamı konusunda akılları tatmin ederken, ilah

¹ Henry Margenau ve Roy Abraham Vargesse, *Cosmos, Bios, Theos* (California and La Salle, Illionis: Open Court Publishing, 1992), 241.

² Patrick Glynn, *God: The Evidence, The Reconciliation of Faith and Reason in a Postsecular World*, (California: Prima Publishing, 1997), 19-20, 53.

³ Deizm hakkında geniş bilgi için bakınız: Thomas Paine, *The Age of Reason*, (London: Free Thought Publishing Company, 1880).

kaynaklı yaptırımlardan korunmuş yapısıyla da beşerî arzuları hoş tutacak bir forma bürünmüş oldu.

Diğer kadîm dinler için de benzer sonuçları olmakla birlikte İslam itikadı açısından ele alındığında Deizm, açık bir şekilde nübüvvetin inkârı anlamına gelir. Buna göre özellikle Müslüman toplumların bir ferdi iken deist yaklaşımlara yönelim gösteren bireylerin temel sorununun aslında nübüvveti kabul noktasında yaşadıkları problemler olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim deistik düşünce biçiminde Allah'ın varlığı bir şekilde kabul edilmekte ancak O'nun bu âlemle ilişkisi veya bu âlemdeki varlıklara buyruklarını iletmesi gibi bir durum mümkün görülmemektedir. İslam itikadının üç temel esasından biri olan peygamberlik kurumu kabul edilmeksizin kurgulanacak bir sisteme İslam denilemeyeceği ortadadır.⁴ Buradan hareketle bugünün kelam düşünürlerinin bir müessese olarak nübüvvet hakkında makul bir izah yapmalarının gerekli olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Nübüvvetin ispatı, gerekliliği, kapsamı, işlevi vb. birçok konuda tarih boyunca pek çok İslam düşünürü kendi anlayışı çerçevesinde nübüvvet bahisleri hakkında belli kanaatler ortaya koymuş, bu kanaatler etrafında mezheplere ait nübüvvet telâkkileri meydana gelmiştir. Muhtemelen itikadın değişmezliği düşüncesinden hareketle klasik dönemde ortaya konulduktan sonra mezhep kanaati olarak belirginleşen nübüvvet telâkkileri modern İtikadî ihtiyaçlara rağmen aynen tekrar edilmiş, bu mezhebî kanaatler üzerinde eleştirel tahlil yapma çabası pek tercih edilmemiştir. İtikadî problemler üzerine modern ihtiyaçlara uygun yaklaşımlar geliştirirken, otantik yapının muhafazası gayesiyle geleneğe sahip çıkmak elzem görülse de, bundan yüzyıllar önce oluşturulan terminoloji ve benimsenen kanaatlerin güncellenmeden bugüne taşınması, hantal bir dinî yapıyı da beraberinde getirmektedir. Bu yüzden bugünün insanları ve özellikle genç bireyler kendilerine hitap etmeyen kavramlar ve kendi gündemlerinden uzak konular eşliğinde sunulan İtikadî açıklamalara karşı olumsuz bir yaklaşım geliştirebilmektedir. Bu açıdan klasik dönemde oluşturulmuş nübüvvet görüşlerinin bugün yeniden ele alınıp değerlendirilmesi, tutarlılıklarının bir kez daha gözden geçirilmesi ve gerek

⁴ en-Nisâ 4/80

kavramsal yapı gerekse içerik bakımından bugünün ihtiyacına cevap verecek şekilde güncellenmesi gerekli görülmektedir. Bu değerlendirme ve güncellemeyi yaparken öncelikle mezhebî kanaate dönüşen klasik dönem nübüvvet telâkkîlerinin iç tutarlılığı tahlil edilmelidir. Nitekim itikadî sahada sunulan her bir görüş, aslında Allah-insan-evren ilişkisini bir bütün olarak sunmayı hedefleyen alternatif bir sistemin birer parçasından ibarettir. Şayet ortaya konulan herhangi bir görüş, ilgili mezhebin sistematik yapısına uyum göstermiyorsa, iç tutarlılık kaybedileceğinden bütün bir sistem geçersiz görülebilecektir. Dolayısıyla klasik dönem kanaatlerinin sistem içi tutarlılığının sınanması birinci derecede önem arz etmektedir.

Bu çerçevede çalışmamızda ilahiyât ve nübüvvet bağlantısı noktasında husûn-kubuh görüşü ve nübüvvetin hükmü konularının üç büyük itikadî mezhep olarak bilinen Mutezile, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'de ne derece uyumlu olarak ele alındığı incelenmeye çalışılacak, bu iki konu arasında tespit edilecek olan herhangi bir uyumsuzluğun bulunması durumunda ise bu uyumsuzluğa yol açan temel bir faktör olarak ilgili mezhep tarafından geliştirilen tanrı tasavvuru incelenecektir. Her ne kadar aynı mezhebe mensup olduğu bilinen düşünürlerden aynı konuda kimi zaman farklı kanaatlerin dile getirildiğine şahit olunsa da, bizim bakış açımız, ilgili mezhebin karakterini belirleyen unsurlar dâhilinde o mezhep hakkında yaygın olarak bilinen ve yine yaygın olarak benimsenen sistem önerisini esas alacaktır. Nitekim bu çalışmanın temel hedefi, yüzeysel bir bakışla dini kanaat oluşturan günümüz toplumlarının geneline hitap edecek mahiyette mevcut dini yaklaşımlar üzerinde bir tahlil yapmak ve gerektiğinde daha etkin bir dini kavrayış için öneride bulunmaktır.

İlahiyât-Nübüvvet Bahisleri Arasındaki Bağlantı Açısından İslam Mezheplerinin Konumu

Kavramsal bir karışıklığa mahal vermemek adına öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, giriş bölümündeki “nübüvvetin hükmü” ifadeyle kastedilen, bir müessese olarak nübüvvetin muhal mi, mümkün mü yoksa vacip mi olduğu konusudur. Nitekim nübüvveti inkâr çerçevesinde dile getirilenler, aslında nübüvvet hakkında aklın hüküm-

lerinden biri olarak nübüvvetin imkânsız/muhal olduğunu ileri sürmeye dönük iddialardır.⁵ Bunun karşısında İslam düşünürlerinin konuyla ilgili kanaatleri ise nübüvvetin mümkün⁶ veya vacip⁷ olduğu düşünceleri etrafında şekillenmiştir. Dolayısıyla kelam düşünürlerinin nübüvvetin hükmü konusunda ileri sürdükleri kanaatler sağlam bir zeminde açıklanabildiğinde aslında nübüvvetin imkânsızlığının/muhal oluşunun yanlışlığı ortaya konulmuş olacaktır. Kelam ekollerinin nübüvvetin hükmü konusundaki kanaatlerinin sağlam bir zeminde ortaya konulması için, bu kanaatlerin husün-kubuh konusunda ortaya konulan görüşlerle irtibatlı olarak incelenmesi ve ilahiyât-nübüvvet bahisleri arasında tutarlı bir bütünlüğün sağlanıp sağlanamadığının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü husün-kubuh konusunda benimsenen tavır, peygamberlerin işlevini ve dolayısıyla bi'setin gerekli olup olmadığını açığa çıkarır.

İslam düşüncesinde geliştirilen nübüvvet kanaatleri incelendiğinde dikkat çekici bir şekilde gerek Eş'arîlerin gerekse Mutezilîlerin husün-kubuh konusunda ileri sürdükleri görüşlerin, varlık-bilgi-değer münasebeti bakımından, nübüvvetin hükmü konusunda ortaya koydukları kanaatlerle tam olarak uyumlu olmadığı gözlenmektedir. Bundan dolayı ilk olarak bu iki mezhebin bahsi geçen bağlantı ile ilgili durumlarını karşılaştırmalı olarak ortaya koymaya çalışacağız. Mâtüridiyye hakkındaki değerlendirmeyi ise sona bırakmayı tercih ediyoruz. Çünkü Mâtüridiyye'nin "hikmet" vurgusu, bu mezhebin anlayışı çerçevesinde konunun farklı bir boyutta mütalaa edilmesini gerektirmektedir.

⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, nşr. Hudr Muhammed Nebha (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 15: 38; el-Kâdî Ebî Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkallânî, *Kitâbü Temhîdül'Evâil ve Telhîsü'd-Delâil*, nşr. İmadüddin Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 1987), 126-127.

⁶ Ebü Hâmid el-Gazzalî, *el-İktisad fî'l-İ'tikad*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 121; Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtüridî, *Kitâbu't-Tevhîd*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 271; Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim el-Pezdevî, *Kitâbu Usûli'd-Dîn*, (Kahire: Darü İhyai'l Kütübi'l-Arabi, 1963), 90.

⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), 564.

İlah Düşüncesinde Koşulsuz Özgürlükçü ve Bağımlı İradeci Yaklaşımlar

Husün-kubuh konusunu değerlendirirken üç aşamalı bir yol izlenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu üç aşama ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik boyutlarda temayüz eder. Eş'ariyye'de ontolojik mahiyeti itibariyle husün-kubuh, çoğunluk Eş'arî ulemâsının görüşünce itibârîdir. Yani fiiller kendi özlerinde taşıdıkları niteliklerden dolayı iyi veya kötü değildirler. Fiillerin iyilik ya da kötülüğü Allah'ın o fiiller hakkındaki emir veya nehy içeren hitabına bağlıdır. Buna göre Allah'ın emrettiği şey iyi, yasakladığı şey ise kötü olur. Ontolojik bağlamdaki bu görüş epistemolojik bağlamdaki görüşün de karakterini doğrudan etkiler. Buna göre Eş'ariyye'de epistemolojik açıdan husün-kubuhun şer'î olduğu görülür. Ontolojik yönü açısından fiillerin iyilik ya da kötülüğü Allah'ın beyanına tâbî olduğuna göre, vahye muhatap olmayan bir insanın husün-kubuhun bilgisine muttalî olması düşünülemez. Bu noktada husün-kubuhun aksiyolojik durumu açığa çıkar ki buna göre kendisine vahiy ulaşmayan bir insanın değer üretebilmesi mümkün değildir.⁸ Eş'ariyye'nin buraya kadar aktardığımız husün-kubuh konusundaki kanaatleri, ilahiyyât bahisleri etrafında ortaya konulmuş görüşler olup bu görüşler kendi sistemleri içinde tutarlı bir görünüm arz etmektedir. Ancak konunun nübüvvet bahisleriyle ilişkili olarak ele alınması durumunda aynı uyumun devam ettiğini gözlemek çok mümkün değildir. Şöyle ki husün-kubuh fiillerin zâtına ekli değilse, zâtına ekli olmadığından dolayı fiillerin husün-kubuh özelliklerinin bilinmesi ilahi bildirimle tâbî ise ve insanın bir peygamber olmaksızın değerler sistemi oluşturabilmesi imkânsızsa, böyle bir düşünce biçiminde peygamberin gönderilmesi olmazsa olmaz bir konumda algılanmış olmalıdır. Bu konumundan dolayı da Eş'ariyye'de bi'setin hükmünün vacip olarak tayin olunması beklenir. Ancak aksine Eş'arîler peygamber gönderme fiili-

⁸ Bâkılânî, *Temhîdû'l-Evâil*, 128, 138; İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli'l-Fikh*, (Kahire: Dâru'l-Ensâr, t.y.), 86-87; Gazzalî, *el-İktisad*, 132.

nin mümkün bir fiil olduğunu, peygamber gönderip göndermeme konusunda Allah'ın muhayyer olduğunu, peygamber göndermemesi durumunda kötü bir şey yapmış olmayacağını ifade etmektedirler.⁹

Bunun karşısında Mutezile'de ontolojik mahiyeti bakımından fiillerdeki husün-kubuh genel itibarla¹⁰ zâtî olarak kabul edilmiştir. Yani hangi fiilin iyi, hangi fiilin kötü olduğu, Allah'ın o fiil hakkındaki beyanına bağlı değildir. Aksine fiillerin zâtları itibariyle taşıdıkları iyilik ve kötülük vasıfları, Allah'ın o fiil hakkındaki emir ya da yasağının sebebi konumundadır. Bu kanaatin uzantısı mahiyetinde epistemolojik boyutu açısından Mutezile'de husün-kubuh aklidir. Buna göre herhangi bir birey taabbudî olmayan konularda¹¹ neyin iyi ve neyin kötü olduğunu aklıyla bilebilir. İnsan dışı bildirim olmadan da iyi ve kötüyü sırf akıl yetisiyle bilebiliyorsa böyle bir yaklaşımda aksiyolojik boyutu itibariyle insan, vahiy bilgisine sahip olmadan da değer üretebilen bir varlık olarak kabul edilmiş demektir.¹² Mutezilenin husün-kubuh konusundaki kanaatini bu şekilde özetlemek mümkündür. Eş'ariyye için söz konusu olduğu gibi Mutezile'nin ilahiyât bahisleri etrafında ortaya koyduğu bu görüşler de, Mutezili sistem içinde tutarlı bir görünüm arz etmektedir. Ancak ilahiyât bahisleri kapsamında mütalaa edilen bu bağlamın açtığı yoldan nübüvvet bahislerine geçiş yapıldığında yine Eş'ariyye'dekine benzer şekilde ilahiyât-nübüvvet bağlantısında belirgin bir uyumsuzluk dikkati çekmektedir. Zira Mutezile'ye göre husün-kubuh nitelikleri fiillerin zâtında bulunduğu, bu yüzden ilahi bildirim olmadan da sırf akıl yetisiyle neyin iyi neyin kötü olduğu bilinebileceğine ve bu yeteneği

⁹ el-Kâdi Ebi Bekr Muhammed b. et-Tayyib Bâkılânî, *el-İnsâf fîmâ Yecibü İ'tikâdühü ve lâ Yecüzü'l-Cehlü bihi*, nşr. Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs (Dâru't-Tevfikî'n-Nemûzeciyye, 2000), 58; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Fûrek, *Mücerradü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, thk. Daniel Gımaret (Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1987), 174; Gazzali, *el-İktisad*, 121.

¹⁰ Mutezile'de aklın bütün fiillerdeki husün-kubuhu bilebileceği, bundan dolayı fiillerin hasen-kabih durumlarıyla ilgili fikir sahibi olabilmek için vahye ihtiyaç olmadığı gibi bir kabul yoktur. Aksine Kâdi Abdülcebbâr fiillerin nasslar ile ilişkisini ortaya koyacak mahiyette fiillere ait altılı bir sınıflandırması bulunmaktadır. Bu sınıflandırma ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Kâdi Abdülcebbâr, *Muğni*, 6: 65-66.

¹¹ Kâdi Abdülcebbâr, *Şerh*, 564.

¹² Kâdi Abdülcebbâr, *Muğni*, 6: 65-66; Kâdi Abdülcebbâr, *Şerh*, 564-565.

sayesinde insan değer üretebilen bir varlık olduğuna göre, böyle bir düşüncede Allah hakkında bi'setin hükmünün aklen mümkün bir fiil olarak kabul edilmesi beklenir. Ancak Mutezile'ye göre peygamber gönderme fiili Allah hakkında vacip bir fiil olarak tanımlanmıştır.¹³

Buraya kadar aktarılan bilgiler, Eş'ariyye'de ve Mutezile'de ilahiyât-nübüvvet bahislerinin bağlantısı sürecinde husün-kubuh meselesi ile nübüvvetin hükmü konuları bağlamında tutarlı görülmeyen bir kanaatin benimsendiği izlenimini vermektedir. Nitekim Eş'ariyye dış bildirim olmaksızın insanın değer üretemeyen bir varlık olduğunu iddia ederken aynı zamanda Allah hakkında peygamber gönderme fiilinin caiz bir fiil olduğunu, yani Allah'ın peygamber göndermesinin veya göndermemesinin gayet mümkün olup, bu konudaki durumun her türlü kayıttan uzak olarak sadece O'nun tercihine kaldığını ifade etmektedir. Bu iki görüş birlikte değerlendirildiğinde Eş'ariyye adına şöyle bir soru akla gelmektedir: "İnsan dış bildirim olmaksızın iyi-kötünün ne olduğunu bilemiyor ve değer üretemiyorsa, bu durumda Allah'ın insanları yaptıklarından sorumlu tutması için onlara fiillerin durumlarını açıklamak üzere peygamber göndermesi nasıl gerekli olmaz?"

Benzer şekilde Mutezile insanın ilahi bildirim muhatap olmasa da sadece aklıyla değer üretebilen bir varlık olduğunu iddia ederken aynı zamanda Allah hakkında peygamber gönderme fiilinin vacip bir fiil olduğunu, yani Allah'ın insanlara peygamber göndermek zorunda olduğunu ifade etmektedir. Mutezile'ye ait bu iki görüş birlikte düşünüldüğünde ise şöyle bir soru akla gelmektedir: "İnsan dış bildirim olmadan da taabbudî hükümler dışında genel itibarla iyi-kötünün ne olduğunu bilebiliyor ve değer üretebiliyorsa, bu durumda Allah'ın insanları yaptıklarından sorumlu tutması için onlara fiillerin durumlarını açıklamak için peygamber göndermesi niçin zorunlu (vacip) olsun?"

Kanaatimizce ilahiyât-nübüvvet bağlantısı sürecinde her iki mezhap için de bu soruları doğuran gerekçeler, ilgili ekoller tarafından

¹³ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerh*, 575.

benimsenen tanrı tasavvurlarında gizlidir. Nitekim İslam düşünce geleneğinde her bir konuda ileri sürülen kanaatlere rengini veren ve dayanak oluşturan öncelikli mesele, Allah'ın varlığı, sıfatları ve fiilleri hakkında benimsenen tavırlardır.¹⁴ Buna göre Eş'arilerin geliştirdiği şer'î temelde ortaya konulan husûn-kubuh anlayışı aslında bi'setin zorunlu oluşunu gerektiren bir sonucu dayattığı halde Eş'ariler, **“mutlak mürîd ve tam mâlik bir Allah tasavvuru”**na halel getirmemek adına Allah'ın hikmetli ve adaletli davranan bir ilah olduğunu göz ardı etmişlerdir. Bu kapsamda mezhebî kanaatler açısından tam bir gereklilik arz ettiği halde bi'setin Allah hakkında mümkün bir fiil olduğunu dile getirmişlerdir. Mezhebi fikir bütünlüğüne aykırı olan bu hükümlerini O'nun hakkında varsaydıkları birtakım ilahi niteliklerle ortaya koymaya çabalamışlardır. Eş'arî ilah tasavvuruna şekil veren bu ilahi nitelikleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Allah, sınırlara tabi olan değil, sınırlar koyandır; Allah'ın yaptığı işler hakkında iyi, kötü, doğru, yanlış gibi nitelemeler yapılamaz. Allah'a ait bir fiil, türü ve hüviyeti her ne olursa olsun, sadece Allah'ın fiili olmasından dolayı adilce ve hikmetlidir. Allah'ın insanlar üzerinde buyurucu konumda olması sebebiyle kullar nezdinde Allah'ın beyanına uygun olan tavır hasen, Allah'ın beyanına uygun olmayan tavır ise kabihtir. Bunun karşısında Allah'ın herhangi bir otorite, buyruk veya ölçüt doğrultusunda davranması söz konusu değildir. Çünkü O'ndan daha üstün bir konumda bulunan ve O'na buyuran bir varlık yoktur. Diğer bir ifadeyle mademki Allah sınırlardan hâlî ve koşulsuzca hükümrân olan bir varlıktır, o halde O'nun davranışlarına hikmet ve adalet gibi vasıflar da dâhil olmak üzere hiçbir unsurun yön vermesi gerekir. Bu çerçevede itaatkâr kullarını cehenneme, asi kullarını ise cennete koysa bile kötü bir şey yapmış olmaz. Çünkü O'na böyle bir tercihin hatalı veya kabih olacağını bildiren bir makam yoktur.¹⁵

¹⁴ Mehmet Evkuran, “İslâm Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru –Tevhid, Tenzih ve Teşbih Kavramları Ekseninde Bir Analiz-“, *İslâmî İlimler Dergisi*, (Yıl: 2, Sayı:1, Bahar 2007), 52.

¹⁵ Ebû'l-Hasan el-Eş'ari, *Kitâbu'l-Luma' Fî'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1955), 117; Bâkallânî, *Temhîdül-Evâil*, 358; Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *Kitâbü Usûli'd-Dîn*, (İstanbul: Matbaatu'd-Devlet, 1346/1928), 24-25, 202-203; Gazzâlî, *el-İktisad*, 114-118.

Bu şekilde kurgulanmış bir ilah tasavvuru eşliğinde bütün insani gerekliliklere rağmen Allah hakkında bi'setin hükmünün mümkün olduğunun ifade edilmesi gayet tabiidir. Nitekim Eş'ari ilah tasavvurunun karakterini ortaya koyan bu cümleler, peygamber olmadıkça insanın sorumlu kılınmasının hiçbir anlamı kalmadığı halde Allah'ın peygamber gönderip göndermeme konusundaki tercihi noktasında herhangi bir yöne daha yakın veya daha meyilli olmadığını iddia edebilmek için yeterli bir argüman konumundadır. Ancak bu yeterliliğin sağlanması ve sistem içi tutarlılığın bozulmaması uğruna Allah'ın hikmetli davranması ve adaleti gözetmesi gibi ilkelerin içi boşaltılmıştır. Adalet ve hikmet vasıfları adeta Allah'a ve insana göre olmak üzere iki farklı grupta ele alınarak tanımlanmış, insanlar arasında adalet veya hikmet denilen şey ile Allah katındaki adalet ve hikmetin başka şeyler olduğu iddia edilmiştir. Zira insanlar arasında adalet denildiğinde "hak sahibine hakkını gereğince vermek" anlamı anlaşılırken, Allah katında adaleti doğuran tek sebep, fiilin Allah'a ait olması şeklinde açıklanmıştır. Benzer şekilde insanlar arasında hikmet denildiğinde anlaşılan "uygun olduğu şekilde davranmak" iken, Allah katında hikmet, vasfı ne olursa olsun Allah'tan sâdır olan her tür fiilin doğal niteliği olarak kabul edilmiştir. Yine insanlar arasında zulüm, herhangi bir hak sahibinin hakkını vermemek veya elinden almak anlamında anlaşılırken, ne yaparsa yapsın ve nasıl davranırsa davranırsa Allah'ın fiilinin zulüm ile nitelenemeyeceği ifade edilmiştir. Diğer bir ifade ile fiillerin iyi-kötü, adaletli-zalimce, sefeh-hikmetli gibi nitelendirmelerle vasıflandırılması sadece insanlık âlemi için doğru kabul edilmiş, Allah katında böyle bir sınıflandırmanın söz konusu olamayacağı iddia edilmiştir. Buna gerekçe olarak da Allah'ın üzerinde bir konuma sahip olup O'na buyuran bir otoritenin bulunmaması hususu ileri sürülmüştür.

Eş'ariyye'de husün, "failin amacına uygun olan", kubuh ise "failin amacına uygun olmayan" şeklinde tanımlanmıştır.¹⁶ Bunun yanında Allah'ın her türlü gayeden münezzehe olduğu ifade edilmiştir.¹⁷ Bu ikisi birlikte düşünüldüğünde Allah'ın fiillerinin gayeden uzak olduğu ön kabulü ve husün-kubuh niteliklerinin gayeye uygunlukla

¹⁶ Gazzâlî, *el-İktisad*, 104.

¹⁷ Gazzâlî, *el-İktisad*, 70.

doğrudan ilişkisi Allah'ın fiillerinin her türlü iyi-kötü nitelenmesinden azade olduğu sonucunu doğurmaktadır. Bu düşünceden hareketle mutî bir kulu mükâfâtlandırmakla cezalandırmak arasında hiçbir fark kalmamaktadır. Böyle bir bakış açısıyla ele alındığında peygamber göndermek veya göndermemek de iyi veya kötü olmakla vasıflanmamaktadır.¹⁸

Kanaatimizce böyle bir yaklaşım çerçevesinde İslam Dini'nin ilahı olarak tasavvur edilecek varlığın anlaşılması imkân kabilinde olmayacak, bunun ötesinde bu tasavvur eşliğinde sunulan bir ilah, insanlar nezdinde asla güven veren bir varlık olarak algılanamayacaktır. Nitekim böyle bir tasavvur eşliğinde bakıldığında, sanki birçok sıfatıyla veya ilkesiyle kendini tanıtan bir ilah vardır ancak aslında kendini tanıtırken kullandığı kavramlar, nitelermeler ve tanımlayıcı cümlelerin Allah katındaki anlamları, aslında insanlar arasında anlaşıldığı manaları ifade etmemektedir. Öyleyse bu sıfat veya ilkeleri insanlara sunmak suretiyle yapılmak istenen nedir? Bu sıfat veya kavramların ifade edilmesiyle anlatılmak istenen şey ile insanların anladıkları şey aynı değilse bu durum niçin Kur'an'ın bütünü için de geçerli olmasın? O halde bu din, bu kitaplar, bu peygamberler niçin hakikat iddiasıyla diğer bütün dünya görüşlerine meydan okumaktadır. Açıkçası Eş'arî tanrı tasavvurunun bu soruları savuşturması için tek bir cevabı vardır, bu da aslında bütün bu soruların ve burada söz konusu edilen diğer hususların temel sebebi konumunda olan **“öyle dilediği için!”** ifadesidir.

Mutezililerin geliştirdiği akli temelde ortaya konulmuş olan husün-kubuh anlayışı ise, aslında bi'setin mümkün oluşuna imkân tanıyan bir sonuca uygun olduğu halde Mutezililer, **“mutlak âdil ve tam hakim bir Allah tasavvuru”**na hanel getirmemek uğruna Allah'ın iradesinin sınırlandırıldığı izleniminin verilmesinden çekinmişlerdir. Bu kapsamda husün-kubuh konusundaki yaklaşım bakımından mezhebî bakış açısı mutlak bir gerekliliği dayatmadığı halde Mutezililer, bi'setin Allah hakkında vacip bir fiil olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁹ İç tutarlılık bakımından çok da isabetli görünmeyen bu tutumlarını Allah hakkında varsaydıkları birtakım ilahi nitelikler ve

¹⁸ Gazzâlî, *el-İktisad*, 102.

¹⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerh*, 564.

prensiplerle açıklamaya çabalamışlardır. Mutezili ilah tasavvuruna şekil veren bu ilahi nitelikleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Allah'ın fiilleri üç kısımdır. Allah, bu üç kısım fiilden ilk ikisini yapıp yapmamakta muhayyerdir. Çünkü bu fiillerin terkinde herhangi bir kınanma sebebi yoktur. Cezayı hak eden bir kimsenin cezalandırılması ve ilk yaratma fiilleri, Allah'ın muhayyer olduğu bu iki kısım fiilin örnekleridir. Buna göre Allah cezayı hak eden bir kulunu cezalandırmayabilir veya ilk yaratmayı başlatmayabilir. Bu tür konularda tercihinin önü açıktır. Allah'ın fiillerinin üçüncü kısmı ise, Allah'ın yapmasının vacip olduğu fiiller olarak nitelenir. Allah'ın üçüncü kısım fiilleri yapmasının zorunlu olması, bu fiillerin yapılmaması durumunda kınanmanın hak edilmesinden dolayıdır.²⁰ Allah'ın iradesi, kulların fiillerinin zorunlu olarak herhangi bir yönde gerçekleşmesini gerektirmez. Allah sefeh ve zulüm içeren fiillerden mutlak surette uzaktır.²¹ Allah'ın kul üzerinde hakları olduğu gibi kulun da Allah üzerinde hakları vardır. Bu kapsamda örneğin mükâfâtı hak eden bir kimseyi mükâfatlandırmak, Allah için bir gerekliliktir.²² Bunun karşısında örneğin güç yetmeyecek bir fiil ile kullara teklifte bulunmak²³ veya çocuklara azab etmek²⁴ Allah hakkında caiz değildir. Allah'ın herhangi bir değer içermeyen veya kabih olan bir fiili işlemesi mümkün değildir. O'nun fiillerinin değişmez niteliği husündür.²⁵ Kulları için en iyi olanı yaratmak Allah'a vaciptir. Buna göre peygamber göndermesinin kullar hakkında maslahat olduğunu bildiğinde onlara peygamber göndermesi Allah'a vacip olur.²⁶

Mutezile'de "kötü", kınanmayı gerektiren fiil şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca kötü olan şeydeki kötülük vasfının fiile sonradan ilişmediği, ilgili fiilin bizzat kendisinin, o fiilin kötü olmasının yegâne gerekçesi olduğu kabul edilmiştir. Örneğin yalan, başka bir sebebin

²⁰ Kâdi Abdülcebbâr, *Muğni*, 15: 65-66.

²¹ Kâdi Abdülcebbâr, "*el-Muhtasar fi Usûli'd-Dîn*"-*Rasâilu'l-Adl ve't-Tevhîd*, thk. Muhammed Imâra, (Kahire ve Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1988), 227-228.

²² Kâdi Abdülcebbâr, *Muhtasar*, 257, 262.

²³ Kâdi Abdülcebbâr, *Şerh*, 133.

²⁴ Kâdi Abdülcebbâr, *Muhtasar*, 251.

²⁵ Kâdi Abdülcebbâr, *Muğni*, 14: 65; Kâdi Abdülcebbâr, *Muhtasar*, 233.

²⁶ Kâdi Abdülcebbâr, *Şerh*, 575.

ona ilişmesinden dolayı değil, sadece yalan olduğu için kötüdür.²⁷ Böyle bir bakış çerçevesinde Mutezile, insanlar hakkında beklenti düzeyinde olan iyiliklere yönelmek ve kötülüklerden sakınmak tutumunun Allah hakkında mutlak surette tahakkuk etmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Nitekim insan birçok zaaf ile malul olduğundan iyiye de kötüye de yönelebilir. Ancak Allah her türlü eksiklikten münezze bir varlık olması hasebiyle bütün zafiyetlerden uzak bulunduğu ve zulüm fiilini de kendisinden nefyettiğinden O'nun iyi olmayana yönelmesi asla mümkün olmamalıdır. Bu düşünceden hareketle Allah, mükâfatı hak eden bir kulu mutlak sûrette mükâfatlandırmalı, güç yetmeyen bir teklif ile kulunu asla mükellef kılmamalı veya çocuğa asla azab etmemelidir. Çünkü bunların tamamı kötü vasıflı fiiller olup Allah her türlü kötülüğe yönelmekten uzaktır. Peygamber göndermek fiili bu kapsamda ele alındığında bu fiilde herhangi bir kötü yönün bulunmadığı aksine bu fiilin kullar hakkında birçok maslahat içerdiği görülmektedir. O halde bi'set hasen bir fiildir. Mademki hasen bir fiildir, Allah bu fiili yerine getirmekten asla geri durmamalıdır. Bu yüzden peygamber göndermek fiili, Allah'a vacip olan bir fiildir.²⁸

Eş'ariyye'nin geliştirdiği bakışla kıyaslandığında Mutezile'nin ortaya koyduğu kanaatlerin Kur'an'daki genel eğilime daha yakın olduğu söylenebilir.²⁹ Mutezile'nin bu yaklaşımı çerçevesinde Allah hakkında ne zaman ne yapacağı belli olmayan bir varlık olarak algılanmasına varacak derecede bir serbestliğin uygun görülmemesi, insan açısından güven veren bir ilah tasavvuruna imkân tanımaktadır. Ancak Allah hakkında da geçerli olmak üzere kötü fiilin tanımında geçen “kınanmayı gerektiren” ifadesi ve hasen fiillerin yapılması konusunda Allah hakkında kullanılan “vaciptir” nitelemeleri açıkçası Allah'ın şânına, yüceliğine ve en önemlisi de mürid bir varlık oluşuna gölge düşüren, adeta O'nun iradesinin bağımlı bir irade olduğu izlenimini uyandıran ifadeler gibi durmaktadır. Bu açıdan ele alındı-

²⁷ Kâdi Abdülcebbâr, *Muhtasar*, 233-234.

²⁸ Kâdi Abdülcebbâr, *Şerh*, 575

²⁹ Fethi Kerim Kazanç, *Kelam Yazıları*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 193.

ğında Mutezile'nin geliştirdiği ilah tasavvuru Allah hakkında bir yandan güven veren bir varlık portresi çizerken diğer yandan iradesi dumura uğramış, belli gereklilikler çerçevesinde hareket eden ve sanki birçok bağımlılıkla varlığını sürdüren bir varlık görüntüsü sunmaktadır. Bundan dolayı kanaatimizce Mutezile'nin geliştirdiği ilah tasavvuru, Kur'an'da ortaya koyulduğu haliyle Allah'ın iradesine ve yüceliğine layık bir tasavvur olarak değerlendirilemeyeceği gibi insanların zihinlerindeki "Yüce Allah" algısı çerçevesinde toplumun kabulü noktasında işlevsel bir yaklaşım olarak da görünmemektedir.

İlah Düşüncesinde Mutlak Hikmetçi Yaklaşım

Eş'ariyye ve Mutezile'nin ardından Mâtüridiyye'nin görüşünü ele aldığımızda bu iki mezhebin kanaatine kıyasla Mâtüridiyye'de daha eklektik bir yaklaşımın takip edildiğini söylemek mümkündür. Nitekim Mâtüridiyye'de husün-kubuhun ontolojik mahiyeti yarar-zarar ekseninde açıklanmış, insanlar öyle yaratıldığı ve öylesine yatkın kılındığı için yararlı olanın husün, zararlı olanın ise kubuh olduğu ifade edilmiştir. Husün-kubuhun epistemolojik mahiyeti konusunda ise bazı detaylara vâkıf olamasa da insanın genel hatlarıyla iyinin iyiliğine ve kötünün kötülüğüne aklen hükmedebileceği ileri sürülmüştür. Bu çerçevede aksiyolojik bağlamda insan, kısmi de olsa değer üretebilen bir varlık olarak kabul edilmiştir.³⁰

Mâtüridiyye'de nübüvvetin hükmü söz konusu edildiğinde ise ortaya çıkan kanaat, kullanılması tercih edilen kelimeler dışında aslında Mutezile'nin kanaatinden çok da farklı değildir. Zira Mâtüridiyye'de de nübüvvetin gerekli olduğu ifade edilir. Ancak Mutezile açık bir şekilde konuyu ele alıp biraz da kulak tırmalayıcı bir tarzda "peygamber göndermek Allah'a vaciptir" derken Mâtüridiyye, konuyu daha çok insanın peygambere olan ihtiyacı çerçevesinde ele alıp "hikmet, onu gerektirmiştir ki Yüce Allah peygamber göndersin"³¹ veya "insanlara adalet ve doğruluğun göstergeleri ile zulüm ve yalanın belirtilerini göstermeleri için, bir de içeriği tam olarak anlayamayan

³⁰ Mâtüridî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 273-274.

³¹ Nüreddin es-Sâbü'nî, *el-Bidaye fi Usulî'd-Din*, (Dımaşk: yny, 1979), 45.

şeylerin açıklığa kavuşması için peygamberlerin mevcudiyetine hükmetmenin gereği vardır³² gibi yumuşak ifadeleri tercih etmiş, Allah'ın iradesi açısından nübüvvetin hükmünü doğrudan belirteceği yerlerde ise, peygamber göndermenin aklen caiz/mümkün olduğunu dile getirmiştir.³³ Mâtüridiyye müellifleri, çoğu irşad delili mahiyetinde olan birçok delille, hikmet algısı çerçevesinde nübüvvetin gerekliliğini ortaya koymuş, adeta insanın peygambere olan ihtiyacı bu kadar ortada iken, hikmetli bir varlık olan Allah'ın mutlaka peygamber göndereceğine işaret etmiştir.³⁴

Eklektik yapısından ve köşeli ifadelerden kaçınılmış olmasından dolayı Mâtüridiyye'nin husûn-kubuh konusundaki kanaati ile nübüvvetin hükmü konusundaki kanaati arasındaki bağlantının ne kadar tutarlı bir süreçte kurulduğunu belirgin olarak ortaya koymak çok mümkün görünmemektedir. Ancak bu bağlantının öncesinde Mâtüridiyye'nin geliştirdiği ilah tasavvurunda doğrudan sistemle ilgili farklı bir problem var gibi görünmektedir. Nitekim hikmet düşüncesi eşliğinde kurgulanmış olan Mâtüridî sistem her ne kadar sorunsuz gibi görünüyorsa da, mezhebî prensipler bütün varlık sürecine uygulandığında Mâtüridî düşünce sisteminde tam bir bütünlüğün bulunmadığı kanaati uyanmaktadır.

Şöyle ki Mâtüridiyye, Allah'ın iradesiyle gerçekleşen bütün varlık kurgusunu/olgusunu hikmet dairesi çerçevesinde anlamlı kılmayı hedeflemektedir. Buna göre Allah'ın her bir fiili bir hikmete binaen gerçekleşmektedir ve hikmetten hâli olan bir fiil (sefeh) asla Allah'a nisbet edilemez.³⁵ Bu kapsamda aslında Allah'ın fiillerini anlamlı kılan en kıymetli ve aslında yegâne gerekçe hikmettir. Hikmetin manası isabet etmek, her şeyi yerli yerine koymak, uygun olan üzere isabet etmektir.³⁶ Bir şeyin hikmet vasfını yitirmesi ise ancak iki şekilde doğru olur: Bunlardan birincisi herhangi bir konuda hak sahibi olan bireyin hakkına tecavüz edilmesi ikincisi ise emir ve nehiy yetkisine

³² Mâtüridî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 275.

³³ Pezdevî, *Usûli'd-Dîn*, 90.

³⁴ Mâtüridî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 274-277.

³⁵ Pezdevî, *Usûli'd-Dîn*, 49.

³⁶ Mâtüridî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 152, 486-487.

sahip bulunan zâtın emrinin ya da yasağının çiğnenmesidir.³⁷ Allah bu iki durumdan da zâtının mahiyeti gereği münezzehdir. Ancak Mâtürîdî sistemin vazgeçilmez kabullerinden biri de, Allah'ın asla kendisi için bir şey yapmayacağı ilkesidir.³⁸

Bu ikisi birlikte düşünülüğünde yani Allah, kendisi için asla bir şey yapmayacak olduğunda ve yaptığı her şey aslında bir hikmete dönük olduğunda, işin başlangıcı açısından bir açık doğmaktadır. Bu açık şöyle ifade edilebilir: Her ne kadar zaman mefhumu dâhilinde meseleye yaklaşmak doğru görülme de mahiyeti bizce bilinmemekle birlikte yalnızca Allah varken ve henüz başka hiçbir varlık yok iken Allah, hem kendisine dönmeyecek ve hem de bir hikmete binaen olacak şekilde nasıl olup da bir işe girişecektir! Zira yalnız Allah varken, başka hiçbir şey yok iken, Allah'ın kendisi için hiçbir şey yapması da mümkün değil iken yaratmanın gerçekleşmesine gerekçe teşkil edecek hiçbir unsur kalmamaktadır.

Aslında Mâtürîdî âlimleri doğan bu durumdan habersiz de görünmemektedir. Nitekim Pezdevî şöyle söylemektedir: “Ne zaman ki Allah âlemi yaratmayı dilemiştir, onu yaratmıştır ve onun yaratmasının herhangi bir illet sebebiyle olmaması caizdir.”³⁹ İmam Mâtürîdî ise Allah'ın evreni niçin yarattığına dair bahis açmış, bu konuda ileri sürülen çeşitli kanaatlere yer vermiş ancak bu konuda kendisinin ne fikirde olduğunu beyan etmemiştir.⁴⁰ Allah'ın bütün tasarrufâtının hikmet gerekçesine dayandırılması, ancak başlangıcın dayanaksız bırakılması kanaatimizce bu ilah tasavvurunu eksik bırakmaktadır.

İlah Düşüncesinde İlkeli Özgürlükçü Yaklaşım

Buraya kadar ifade ettiklerimiz İslam düşüncesinde ortaya konulmuş olan ilah tasavvurlarının zihinleri tam manasıyla yatıştıran bir tutarlılığa sahip bulunmadığına işaret etmektedir. Çalışmamızın sınırları içerisinde dört başı mamur bir ilah tasavvurunu arz etme

³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 347.

³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 345-346.

³⁹ Pezdevî, *Usûli'd-Dîn*, 130.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 151-156.

imkânımız veya iddiamız bulunmamakla birlikte şu kadarını söyleyebiliriz ki Allah ne Eş'ariyye'nin iddiasında yer aldığı gibi koşulsuzca ve hatta ne zaman ne yapacağı dahi belli olmayan bir belirsizlikle nitelenebilir ne de Mutezile'nin iddiasında yer aldığı gibi vucûbiyetlerle nitelenebilir. Mâtüridiyye'nin iddiasına gelince Allah'ın fiillerinin hikmetli olduğunun söylenmesi makuldür. Nitekim Allah'ın hükmetmesi adalet, bilgi, temel ilkelere uygunluk ve amaçlılık çerçevesinde cereyân etmektedir.⁴¹ Ancak Allah'ın fiillerinin yegâne gerekçesi konumunda hikmetin görülmesi, bununla birlikte âlemi yaratmasının gerekçesi konusunda sessiz kalınması veya bu fiilin her türlü illetten hâli kabul edilmesi isabetli bir yaklaşım olarak görünmemektedir.

Elbette her türlü eksiklikten münezzeh olan Allah'ın kendisi için bir şey yapacağını söylemek anlamlı olmaz. Bununla birlikte Allah'ın, fiillerini kendisi için değil ama kendisinden dolayı yapması da tabii görülmelidir. Burada kullandığımız “kendisinden dolayı” ifadesi ile kastımız, Allah'ın ilkeleri ve sıfatlarıdır. Nitekim Allah, nasıl bir varlık olduğu ve hangi çerçevede eylemde bulunduğu hakkında fikir yürütebilmemiz için bize sıfatları ve “adil olacağı”, “merhametli olacağı”, “asla zulmetmeyeceği” gibi ilkeleri hakkında birçok haber vermiştir. Buna göre Allah'ın fiilleri O'nun ilkeleri ve sıfatlarının doğal bir yansıması olacak şekilde gerçekleşir. Diğer bir ifadeyle Allah, fiillerini ayımsızlığa varacak derecede bir özgürlükle değil, zorunlulukla da değil, ancak bize bildirmiş olduğu sıfatları ve ilkelerine uygun olarak ilkeli bir özgürlükle gerçekleştirir.

Allah'ın bu kapsamda gerçekleştirdiği fiillerden biri de bi'settir. Buna göre Allah'ın koşulsuzca özgür kılınmasını sağlamak için Allah hakkında peygamber gönderme ile göndermemenin aynı konumda olduğunun ifade edilmesi makul olmadığı gibi bağımlı bir iradeye sahip olduğunun düşünülebileceği tarzda Allah'ın peygamber göndermek zorunda olduğunun ifade edilmesi de makul değildir. Kanaatimizce bu konuda makul ve isabetli olan görüş, Allah'ın nasslarda bizlere bildirmiş olduğu sıfatları ve ilkeleri gereği peygamber göndermekten geri durmayacağı şeklindedir. Buna göre tüm detaylarına

⁴¹ Şaban Ali Düzgün, “Ontolojik Egemenlikten Egemenliğin Ontolojisine”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 6: 2 (2008), 11.

vâkîf olamasak da fikir yürütme kapsamında Rahman, Rahim, Muk-sit, Âdil, Hakîm, Vedûd vb. sıfatlar ile muttasıf olması ve “Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.”⁴² ilkesini benimsemiş olmasından dolayı Allah’ın, peygamber göndermekten asla geri durmayacağını söyleyebiliriz. Böyle bir yaklaşım ile bir yandan Allah’ın dilediğince davranan bir varlık olduğu fikrine sahip çıkarken bir yandan da belli ilkeler çerçevesinde eylemde bulunmasından hareketle güven veren bir varlık olduğunu beyan etmiş oluruz.

SONUÇ

Kelam ekollerinin her bir konuda ortaya koyduğu kanaat büyük bir bütünü birer parçası mahiyetindedir. Bundan dolayı herhangi bir düşünür ele aldığı konuya dair fikir geliştirirken bağlı olduğu mezhebin karakteristik yapısına ilkesel düzlemde bağlı kalmak zordur. Şayet bağlı olunan mezhebin karakteristiği dikkate alınmadan ve diğer konularda ortaya konulan görüşlerle uyumlu olmayan bir fikrin takipçisi olunursa sistem içi tutarlılık zedelenecektir. Sistem içi tutarlılığın zedelenmesi ise ilgili kişi/grubun görüşlerinin işlevselliğine ve kabul edilirliliğine olumsuz olarak yansımaya sebep olacaktır. Bu açıdan düşünüldüğünde klasik dönemde birçok mezhep müntesibi tarafından ortaya konulan kanaatlerin halen işlevsel olmaları ve kabul edilebilirliklerini devam ettirmeleri için sistem içi tutarlılık noktasında incelemeye tabi tutulmaları ve gerekli görülen durumlarda güncellenmeleri gerekmektedir. Nitekim özellikle günümüzde eleştirel düşünme oldukça yaygınlaşmış, genç bireyler başta olmak üzere halkın her kesimi her tür konuya eleştirel bağlamda ilgi duymuştur. İslam düşüncesi açısından bu durumun pratik sonuçları ele alındığında iç açıcı bir sürecin devam ettiğini gözlemlemek pek de mümkün değildir. Zira geleneğe sahip çıkmak ve taassupkâr dindarlık/mezhepçilik⁴³ gibi gerekçelerle klasik dönemde ortaya konulan

⁴² el-İsrâ 17/15.

⁴³ Taassupkâr din/mezhep anlayışı hakkında geniş bilgi için bakınız: Fevzi Rençber, “İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10, Sayı: 1, (Bahar 2017), 77-102.

kanaatler özenle muhafaza edilmeye çalışılmaktadır. Ancak şu bir gerçek ki günümüzde gerek terminoloji gerekse içerik bakımından İslam düşüncesi hantal bir yapıya sürüklenmiştir. Bu hantal yapının karşılığı olarak ise Deizm gibi akımların önü açılmaktadır. Bunun için kanaatimizce klasik dönem algılarının yeniden gözden geçirilmesi ve tespit edilecek tutarsızlıklar karşısında Kur'an ve hadis eksenli olmak koşuluyla yeni ve orijinal bakış açılarına kapı aralanmalıdır.

Biz bu çalışmada üç büyük kelim mezhebinin ilahiyât-nübüvvet bahisleri arasındaki bağı ne kadar sağlıklı kurabildiklerini incelemeye çalıştık. Ancak incelememiz neticesinde her üç bakış açısının da belli noktalarda açıklar barındırdığını gözlemledik. Burada şunu ifade etmek gerekir ki ilgili düşünürlerin ortaya koydukları kanaatler içerisinde muhtemelen onları açık vermeye iten en önemli gerekçe ilah düşüncesini sağlam bir zemine oturtamamaları olmuştur. Nitekim bu kanaatler içerisinde biri Allah'ı mutlak özgür varlık olarak tanıtmak uğruna O'nun adalet ve hikmetinden vazgeçmiş, diğeri Allah'ın iradesini adeta bağımlı bir irade haline getirmiş ve sonuncusu ise bütün mevcudâtı Allah'a ait tek bir sıfat üzerinden anlamlı kılmaya çabalamıştır. Bizim kanaatimiz odur ki Allah hakkında oluşturulacak isabetli bir ilah düşüncesi için başlangıç noktası Allah'ın ilkeleriyle hareket eden bir varlık olduğunun kabulüdür. Allah ne koşulsuz bir özgürlükle ne bağımlı bir irade ile ne de tek bir gerekçenin yönlendirmesiyle eylemde bulunur. Allah'ın fiilleri, O'nun sıfatları ve ilkelerinin bir sonucu, göstergesi ve yansıması olarak gerçekleşmektedir. Buna göre Allah irade sahibi, adaletli, hikmetli, merhametli vb. sıfatlarla muttasıf olmasının bir sonucu, göstergesi ve yansıması olarak peygamber göndermiştir. En doğrusunu bilen Allah'tır.

KAYNAKÇA

- Abdülcebbâr, el-Kâdi Ebû'l-Hasan. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*. nşr. Hudr Muhammed Nebha. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 2012.
- Abdülcebbâr, el-Kâdi Ebû'l-Hasan. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996.
- Abdülcebbâr, el-Kâdi Ebû'l-Hasan. "*el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn"-Rasâilu'l-Adl ve't-Tevhîd*, thk. Muhammed Imâra. Kahire ve Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1988.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî. *Kitâbü Usûli'd-Dîn*. İstanbul: Matbaatu'd-Devlet, 1346/1928.
- Bâkılânî, el-Kâdi Ebî Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *Kitâbü Temhîdü'l-Evâil ve Telhîsü'd-Delâil*. nşr. İmadüddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 1987.
- Bâkılânî, el-Kâdi Ebî Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *el-İnsâf fîmâ Yecîbü İ'tikâdühü ve lâ Yecüzü'l-Cehlü bihî*. nşr. Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs. yy.: Dâru't-Tevfîk'n-Nemûzeciyye, 2000.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn. *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, Kahire: Dâru'l-Ensâr, t.y.
- Düzgün, Şaban Ali. "Ontolojik Egemenlikten Egemenliğin Ontolojisine", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 6: 2 (2008), 11-16.
- Eş'ari, Ebû'l-Hasan. *Kitâbu'l-Luma' Fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1955.
- Evkuran, Mehmet. "İslâm Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru -Tevhid, Tenzih ve Teşbih Kavramları Ekseninde Bir Analiz-", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl: 2, Sayı:1, Bahar 2007.
- Gazzali, Ebû Hâmid. *el-İktisad fî'l-İ'tikad*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Glynn, Patrick. *God: The Evidence, The Reconciliation of Faith and Reason in a Postsecular World*. California: Prima Publishing, 1997.

- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Mücerradü Makâlâti's-Şeyh Ebî'l-Hasan el-Eş'arî*. thk. Daniel Gimaret. Beyrut: Dâru'l-Maşrik, 1987.
- Kazanç, Fethi Kerim. *Kelam Yazıları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Margenau, Henry ve Roy Abraham Vargesse. *Cosmos, Bios, Theos*. California and La Salle, Illionis: Open Court Publishing, 1992.
- Mâtüridî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Kitâbu't-Tevhîd*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Paine, Thomas. *The Age of Reason*. London: Free Thought Publishing Company, 1880.
- Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim. *Kitâbu Usûli'd-Dîn*. Kahire: Darü İhyai'l Kütübi'l-Arabi, 1963.
- Rençber, Fevzi, "İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10, Sayı: 1, Bahar 2017, 77-102.
- Sâbûnî, Nüreddin. *el-Bidaye fi Usuli'd-Din*. Dimařk: yny, 1979.

